

KI NEVET A VÉGÉN

A SZÓRAKOZOTT TUDÓS TÍPUSÁNAK EREDETE

Es ist nichts zu loben, nichts zu verdammen,
nichts anzuklagen, aber es ist vieles lächerlich;
es ist alles lächerlich, wenn man an den Tod
denkt¹

(Nincs mit dicsérni, nincs mit kárhoztatni sem,
de sok minden nevetséges; ha a halálra
gondolunk, minden nevetséges.)

A jelen dolgozat utolsó írásom, *A nevetés színre lép*² törekvéseit folytatja. Célja, hogy a bolondos tudós, a bergsoni szórakozott ember toposzával kapcsolatban egy olyan mértékadó figurát mutasson be, aki markánsan meghatározta ezek későbbi jellegzetességeit. A szórakozott ember, a komikus bölcs általános típusának olyan lehetséges eredetét vizsgálom, ahol még egy konkrét személy jellemzőiként jelentkeztek azok a jegyek, amelyek később egy típusban éltek tovább, és váltak meghatározóvá. A választott "ősatya" természetesen nem alap (alak?) nélküli, maga is rendelkezik elődökkel, ő is örökül kap olyan tulajdonságokat, amelyek alakítják megjelenését.³ Mégis, mintha ő lenne a kezdete egy olyan időnek, s általa

¹Thomas Bernhard, *Der Wahrheit und dem Tod auf der Spur. Zwei Reden* (Titel der Redaktion, Redetexte anlässlich der Verleihung des Wildgans-Preises der österreichischen Industrie und des Österreichischen Staatspreises für Literatur) in: Neues Forum 173. szám, 1968. 349. o.

²Pál Katalin, *A nevetés színre lép*, in: *Szövegek között XV*. Szeged, 2010. 90-116. o.

³Hans Blumenberg a *Das Lachen der Thrakerin* című könyvében, melynek korábbi, tanulmány változatának sokat köszönhet jelen írás is, a csillagjós aiszóposzi figuráját mint típust, a platóni dialógusban szereplő Thalészt és az őt helyettesítő Szókratészt mint ennek a típusnak általánosságából, névtelenségéből előlépő egyedit határozza meg. Az általa leírt folyamat valóban individualizáció, ugyanakkor ami a dialógusokban megképződik, több mint a figyelmetlen, ügyetlen csillagásznak nevekkel való behelyettesítése. A komikus szophosz (bölcs) és/vagy a filozozophosz (a bölcsességre vágyó, bölcsességet szerető), és ezek neves alakjaihoz kötött komikum megszületése is egyben. Thalész, aki a hét bölcs (szophosz) egyike és Szókratész a filozozophosz az első neveltető bölcsnek, akiknek

teremtődne meg az az irodalmi tér, ahonnan számíthatunk a komikus gondolkodó irodalmi műfajokban való feltűnésére. Szókratész figurájához több szempontból is komikum tapad. Arisztophanész Szókratészt már életében a *Felhők*⁴ című komédiájának szereplőjévé tette. Komédiájában a filozófust, amikor szomszédja, Strepsiades abban reménykedve, hogy házában megtanulhatja a szónoki beszéd minden fortélyát, belép hozzá, egy kosárban a mennyezetről függve ábrázolja.

Sokrates: Mért hívsz, egynapélő? / Strepsiades: Először is: mondd, kérlek mit csinálsz? / Sokrates: Légben hajózva, nézlem a napot... / Strepsiades: No, mégsem a földről - egy tyúkkosárból / Nézed tehát le az isteneket. / Sokrates: Mert nem talál föl égi dolgokat / Elmém, ha föl nem függesztém, s ha könnyű / Eszem a hasonló légben nem vegyül. / Földről, alulról nézve fölfelé / Soh'sem találtam: mert a gondolat / Nedvét a föld magához vonja le. / A zsázsa épen így tesz.⁵

Ebben a jelenetben, mint azt majd a továbbiakban látni fogjuk, minden egyes szó valamilyen fokú kifigurázása, kifordítása az általunk a platóni dialógusokból ismerni vélt Szókratész tanításának és alakjának.⁶ Szókratészről mint történeti személyről igen keveset tudunk. A filológusok a történeti személy rekonstruálásának főbb forrásaiként Arisztophanész, Platon, Xenophón és Arisztotelész írásait jelölik meg. A négy említett szerző Szókratész-figuráinak összevetése során az alábbi tarthatónak ítélt állításokhoz jutottak el: Arisztotelész valószínűleg a platóni dialógusok Szókratészt "ismeri"; Szókratész tanítványai - Xenophón és Platon - tanítómesterük ábrázolása pedig annyira elüt egymástól, hogy egyik sem tekinthető autentikus forrásnak. Ráadásul azt már sikerült kimutatni,

személyéhez a nevetés nem csak mint külső jegy, de mint gondolataiknak, tanításuknak derűje is hozzátapadt. Vö.: Blumenber, Hans: *Das Lachen der Thrakerin*, Eine Urgeschichte der Theorie, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1987. 18-20. o.

4 Arisztophanész: *Felhők*, in: *Arisztophanész vígjátékai*, ford. Arany János, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

5 Uo. 170. o.

6 Diogenész Laertiosz *A filozófiában jeleskedő élete és nézetei* című Jel Könyvkiadó által kiadott első kötet címlapképén Asmus Jakob Cartens tusrajza (*Szókratész a kosárban*) az idézett Arisztophanész-szöveghely találó értelmezése. Lásd: Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I-V. könyv, ford. Rokay Zoltán, Jel Könyvkiadó, 2005.

hogy a tanítványok a filozófusra nem csak mint mesterükre, de mint médiumra is tekintettek, kinek segítségével saját tanaikat örökíthették meg. Mégis Szókratész nézeteinek rekonstruálása során azt a következtetést vonták le, hogy a történeti személyről a legközelebbi képet Platón *Szókratész védőbeszéde* adja.⁷ Mivel Szókratész nem foglalta írásba tanításait, ezért nézeteit bizonytalan rekonstrukciókból, a források összevetéséből adódó egyezések összerendezéséből sejtethjük csupán.

A források Szókratésze, aki tehát különbözik a történeti személytől, mély nyomot hagyott a gondolkodás történetében, amit az alakjának kilétét körbelengő bizonytalanság sem tudott elhalványítani. Természetesen e téren sokat "köszönhet" tanítványának, Platónnak, aki dialógusai-
ban teljesen háttérbe vonultan hagyta mesterét maga helyett beszélni.⁸ Platón Szókratészt általában dialogizálva örökítette meg, s csak kései írsaiban vette át a beszélgetés helyét egyre többször a monologikus tanítás (dogma). Diogenész Laertiosz a dialógus-írásban az elsőbbséget eleai Zénón helyett Platónnak adja „mind a dialógusok szépségét, mind a feltalálásukat illetőleg, gondossága következtében.”⁹ Szókratész semmit sem hagyott írásban, de igen meggyőzően beszélhetett, hiszen tanítványa az ő figuráján keresztül, az élőbeszéd rögzítésének látszatába burkolva fejtette ki szinte egész életművét. Diogenész Laertiosz szerint nemcsak Platón választotta Szókratészt mesteréül, de Szókratész álmodt látva már várta az új jövevényt:

Azt mesélik, hogy Szókratész fiatal hattyúról álmodott, amint térdein ül. A hattyú egyszerre csak elvetve tollát a magasba repült és édes hangot halla-

7 Vö. *Der Neue Pauly*, 11. kötet, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar, 2001. főként 677-678. o.

8 Platón neve kétszer szerepel csupán egész életművében, egyszer *Szókratész védőbeszédében* azok között a tanítványok között bukkan fel, akik Szókratészt arra biztatják, hogy ne csak egy, hanem harminc ezüstminát ajánljon fel bíráinak, ha esetleg pénzbüntetésre ítélnék (*Szókratész védőbeszéde* 38b), másodszor pedig a *Phaidónban*, ahol megtudjuk, hogy Platón betegség miatt nem volt ott azon a napon, amikor Szókratész kiitta a méregpoharat (*Phaidón* 59b). Vö. Platón: *Szókratész védőbeszéde*, ford. Devecseri Gábor, 434. o. és Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, 1024. o. in: *Platón összes művei*, I. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

9 Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I-V. könyv, ford. Rokay Zoltán, id. kiad. 156. o.

tott. Másnap odajött Platón, és Szókratész kijelentette, hogy ő ez az álombéli madár.

Kezdetben az Akadémián filozofált [Platón], majd a Kolonosz melletti kertben, tudjuk meg Alexandrosztól a Családfákban, Hérakleitosz után. Később, amikor versenyezni akart a tragédiában, miután hallotta Szókratészt Dionysiosz színháza előtt, elégette költeményeit, mondván: „Héphaisztosz, siess ide, Platónnak szüksége van rád!”

Attól kezdve – amint mondják, húsz éves volt – hallgatta Szókratészt.^{10 11}

Szókratész mint történeti személy az abszolút csend alakja. Szókratész mint a platóni dialógusok nagymestere az abszolút hangzatosság. Ezt a hangot azonban hű tanítványától, Platóntól egy abszurd cselekedet által kapja: Platón létrehozza Szókratész képmását, utánzatát, mely utánzat olyan „szószátyár”, hogy még az írásban is folyamatosan beszél, beszélget. Az írás szókövélei látszólag a száján életre kelnek, dialogizálnak egymással, másokkal, a szavak visszanyerik elevenségüket, életüket. Az írás átlényegül, a szavak mint hangjegyek állnak az olvasó szeme előtt, amelyek sietve adnak hangot az addig némaságot fogadott írott szó karthauzijainak. Platón Szókratészt úgy őrzi meg emlékezetében, s hagyja örökül az utókornak, hogy közben az élőszó fátylába burkolja mestere kísértetét.

Átváltozások: A csillagjós, Thalész és Szókratész

„Egy csillagjósnek szokása volt, hogy minden este kiment, és vizsgálta a csillagok állását. Egyszer a külvárosban járt, teljes figyelmével az ég felé fordult, s észre se vette, és már bele is esett egy kútba. Ahogy ott jajgatott és kiabált, egy járókelő meghallotta jajgatását, odament hozzá, és mikor megtudta, mi történt, így szól: „Barátom, te az égi dolgokat próbálsz

10 Id. mű 140. o.

11 „[A]z ennyire összehangolódott lények számára nem csupán közömbös, de lehetetlen is annak eldöntése, mit birtokolnak külön-külön, ugyanis az egyiknek önállóan nincs semmije, viszont mindent birtokol a másikban (...) Amiképp Szókratész oly szépen összekapcsolja az embereket az istenivel, megmutatván, hogy minden megismerés emlékezés, Platón is szétválaszthatatlanul eggyé forrtnak érzi magát Szókratésszal a szellemi egységben, mivel számára minden tudás Szókratésszal való együtt-tudás.” Kierkegaard, Søren: *Egy még élő ember írásaiból, Az irónia fogalmáról*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004. 76. o.

vizsgálni, és azt sem látod, ami a földön van?” (*A csillagjós*)¹² – szól Aiszóposz tanmeséje a csillagjósról, aki az égboltot kémelve, beleesett egy kútba. A lába alatti dolgokról megfelelőkéző csillagász figyelmetlenségében pórul jár, az égi messzeségbe révedve mélyebbre esik mint valaha. Kétségbeejtő új helyzetének jajgatással, siránkozással ad hangot, amit egy arra járó hall meg. Az ismeretlen személy oda megy hozzá, végighallgatja a csillagász kútba hullásának történetét,¹³ majd levonja a kissé gúnyolódó következtetést: ez az ember itt a mélyben még pár pillanattal ezelőtt az égbolt távlatainak befogadására tört, miközben a lába előtt heverő földet sem volt képes felmérni kellőképpen.¹⁴ A történet nem marad újragondolás nélkül. Platón kései dialógusában, a *Theaitétosz*ban megvan a régi kút, és beleesik az eget vizslató is, de a szereplők kiléte, azoknak egymáshoz való viszonya, a baleset lezajlásának és a másik személy megjelentének egymáshoz időzítetttsége igencsak megváltozik.¹⁵ Szókratész Theodóroszal beszélgetve azt állítja, hogy az igazi filozófus a város dolgaiban járatlannak, származását tekintve tudatlannak, a törvényszék előtt nevetséges szónoknak bizonyul.¹⁶

12 *Aiszóposz meséi*, ford. Sarkady János, Magyar Helikon, Budapest, 1969. 24. o.

13 Ha a csillagjós történetének elbeszélését valóban tartalmazná az anekdota, akkor egy végtelenített történettel állnánk szemben, itt azonban csak egy utalás történik arra, hogy a kútba esett elbeszéli történetét, a valódi elbeszélés nem történik meg benne.

14 Nem tudjuk, hogy Aiszóposz meséjét a csillagjósról követte-e tanulság is. A magyar Aiszóposz fordítások közül Pesti Gábor és Bodor András válogatásából például maga a történet is hiányzik. Az általam használt fordításban Sarkady János a meséhez készített jegyzetében a következő tanulságot adja meg: „A tanulság – hogy ti. a világtól elfordult bölcsesség pórul jár – megjelenik már Thalésszal kapcsolatban is (Diogenész Laertiosz I. 34.; vö. Platón, *Theaitétosz* 174a).” In: Id. kiad. 156. o.

15 Platón: *Theaitétosz*, ford. Kárpáthy Csilla, (173e) in: *Platón összes művei*, II. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 973. o.

16 Platón egy korai dialógusában, a *Gorgiasz*ban Kalliklész ugyanezekkel a szavakkal jellemzi azokat a férfiakat, akik ifjúkoruk után is a filozófiával foglalatoskodnak, ahelyett hogy az állam ügyeiben szereznének jártasságot. Szerinte az ilyen férfiak nevetségessé válnak, és képtelenek lesznek megvédeni magukat és másokat, ha esetleg megvádolják őket. A bíróság előtt pedig, ha a vádak hamisak is ellenük, amikor halálbüntetést mérnek ki rájuk, semmit sem tudnak tenni életük védelmében, s járatlanságuk miatt halálbüntetést sújtja őket.

Vö.: *Gorgiasz*, ford. Péterfy Jenő, (484c-486d) in: *Platón összes művei*, I. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 560-562. o.

Valójában csak a teste lakik és él otthonosan a városban, a lelke azonban kevésbé, (...) Pindarosz szerint, a mindenségben lebeg, megméri mélyét és felszínét a földnek, a csillagok törvényeit fürkészi odafönn az égen, s a világegyetem létezőinek természetét kutatja teljes egészében mindenütt, de semmi olyasmihoz, ami a közelében van, nem ereszkedik le.¹⁷

A filozófus az olyan létezőket kutatja, amelyek mentesek minden változástól, tehát keletkezéstől és pusztulástól. Ilyen létezők alkotják az égboltot, és ilyennek bizonyulnak az eszmélet által megközelíthető fogalmak is. Mindezek azonban az embertől igen távol helyezkednek el, tételeződjék ez a távolság az égbolt messzeségében vagy éppen a lélek testbe zárt börtönén megragadhatatlanul túlban. A filozófus pedig, aki életében a tőle oly távoli létezőt célozta meg, épp ennek a távolságnak a leküzdésén fáradozik, vágyik arra, hogy lelkében megközelítse a valódi létezőket, mindjobban elemelkedve a föld és a test mélyétől, fel az ég és az ideák világának fenségessége felé. Amikor azonban lelke felfelé tör, a test vezető nélkül marad, így azt nem őrzi, irányítja senki földi útjain. A filozófus lelke a földi dolgok világtól elfordulva járja elmélkedéseinek, gondolatainak ösvényeit, eltekintve a másiktól, a poliszt behálózó irányoktól, utaktól. Theodórosz számára ekkor még nem érthető, hogy Szókratész milyen nézőpontból tekinti a filozófusokat nevetségeseknek, s mit jelenthet az, hogy csak a testük él a poliszban, ezért mestere az Aiszóposz-fabula egy változatán keresztül kezd bele gondolatainak kifejtésébe.

Úgy, ahogy egy ingerkedő, tréfás thrák szolgáló értette, Theodórosz, aki, úgy beszél, Thalészt, miközben az a csillagok törvényeit fürkészsze s a magasba lesve kútba esett, ekként gúnyolta ki: csak azon buzgólkodik, hogy megtudja, mi van az égben, de bezzeg észre sem veszi, mi van az orra előtt s a lába alatt. Talál ez a gúny mindazokra is, akik filozófiába merülve töltik életüket. Mert az efféle valósággal észre sem veszi közelijét, szomszédját, s nemcsak azt nem tudja róla, mit cselekszik, de szinte még azt sem, vajon ember-e vagy valami másfajta lény; azt azonban, hogy mi is voltaképpen az ember, s hogy az ilyen teremtményeknek miként illik másként csele-

¹⁷ Platón: *Theaitétosz*, ford. Kárpáthy Csilla, (173e) in: Id. kiad. 973. o.

kednie és szenvednie, mint a többinek – azt viszont kutatja és ugyancsak fáradozik benne, hogy kifürkészsze.¹⁸¹⁹

Aiszóposz fabulája jól láthatóan megváltozott. Az első szembetűnő különbség fabula és annak platóni átírása között, hogy amíg előbbiben a kútba eső embert csak a foglalkozása jelölte, az őt kigúnyoló pedig egy járókelő volt, addig a platóni változatban már Thalész lép a csillagjós helyébe, és a járókelőt egy thrák szolgálónő váltja fel.²⁰²¹ Platón változatából kimarad az esés fájdalmára, esetleg a helyzet kilátástalanságára utaló jajgatás is. A szolgálónő a mondat időszerkezetéből következőleg valószínűsíthetően Thalész kútba esésének szemtanúja, s ez a látvány, nem pedig a filozófus pórul jártának története készleti gúnyolódásra; nem a filozófus beszél el szerencsétlenségének történetét, hanem a látottak után közvetlenül hangzanak el elmarasztaló szavai. A balesetet kiváltó ok és az azt követő rosszmájú megjegyzés fennmaradt, a körülmények (így pél-

18 Platón: *Theaitétosz*, ford. Kárpáthy Csilla, (174a-174b) in: Id. kiad. 973–974. o.

19 Egy másik fordításban az anekdota így hangzik: „72 ... ahogyan Thalészt is, Theodóroszom, amikor csillagászati megfigyelései közben fölfelé nézve beleesett egy gödörbe, egy elmés és csinos thrák szolgálólány kigúnyolta, mondván, hogy erősen vágyik ugyan az égi dolgok ismeretére, de fogalma sincs arról, ami a háta mögött és a lába előtt van.” (Platón *Theaet.* 174 A) In: Kirk, G. S.; Raven, J. E.; Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, ford. Cziszter Kálmán és Steiger Kornél, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998. 131. o.

20 Peter L. Berger némi humorral megjegyzi, hogy az ok, amiért Platón épp Thalészra cserélte ki a csillagjós alakját, talán az lehetett, hogy annak bizonyára sokat kellett kémlelnie az eget, aki képes volt megjósolni egy napfogyatkozás időpontját (Kr. e. 585). A thrák szolgálónő rejtélyét ezt követően hasonlóan frappánsan oldja fel Berger: tudomása szerint Dionüszosz kultuszának eredetét többen Thrákiába pozícionálják, így számára megengedhetőnek tűnne egy olyan anekdota-értelmezés, amelyben a thrák szolgálónő mint protokomikus (protocomedian) nevetné ki Thalészt, a protofilozófust. Vö.: Berger, Peter L.: *Redeeming Laughter*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1997. 15-16. o.

21 Kirk, Raven és Schofield *A preszókratikus filozófusok* című könyvükben kétlik Platón anekdotájának és a később említendő Arisztotelész Thalész-történetének hitelességét, jóllehet azok „a III. és II. század fiktív életrajzainak nagy korszaka előtt” keletkeztek. Thalészt választani a tipikus filozófus és a későbbi „szórakozott professzor” legrégebbi változatának már csak azért sem szerencsés, mert ő köztudottan gyakorlatias ember hírében állt. Az anekdota „elmés szolgálónő”-jét a helyzet pikánsabbá tételének hatásos elemének, magát az anekdotát pedig „rosszmájú tréfá”-nak írják le. Vö.: Kirk, G. S.; Raven, J. E.; Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, ford. Cziszter Kálmán és Steiger Kornél, id. kiad. 132. o.

dául az is, hogy az eset éjszaka történt-e), valamint annak jele, hogy a pó-
rul járt életben maradt vagy sem, eltűntek a platóni változatból. Valójá-
ban még abban sem lehetünk biztosak, hogy az anekdota nem halállal
végződött-e, habár kétséges, hogy a szolgálónő ingerkedett volna ilyen
esetben.²² Vagy mégsem? Ha Thalész meghalt volna, akkor a gúnyolódó
szavai a halott sükettségébe veszttek volna bele, a szavakat kísérő csönd
beálltaig céltalanul halkultak volna el. Vagy esetleg mint maga elé mon-
dott tanulság, gúny szólott volna ki a szövegből az olvasóhoz? Szókratész
közvetlenül az anekdota után tanulságot told, amelyben párhuzamot von
a filozófusok és Thalész között, akik hozzá hasonlóan belemerülve a való-
di létezők távlatába, bármikor kútba eshetnek, s maguk is mások gúnyo-
lódásainak, nevetésének áldozataivá lehetnek. Szókratész tehát találónak
találja a thrák szolgálónő gúnyos szavait, és a komikumot mintegy a filo-
zófus ismertetőjegyeként határozza meg. Miben áll nevetségessége? A fi-
lozófus nevetségessé válik környezete számára, mert szem elől téveszt
minden hozzá közelit: ugyanolyan távlatok nyílnak közte és az őt körül-
vevő emberek között, sőt önvizsgálata során személyén belül is, mint
amilyen távolság feszül az ég csillagai és a csillagász közé. Akár a csilla-
gokat (vagy a természet törvényeit) kutatja, akár az ő környezetét, gondo-
latainak pályái oly mértékben eltávolodnak a polisz és a környező világ
illékony megjelenési formáitól, hogy alakjának mozdulatai, tévelygései
mások számára, külső nézőpontból nevetségessé válnak. A filozófus, ha-
bár az ember lényegét és cselekedeteinek irányát kutatja, maga körül egy
embert sem talál. Környezetének egyes alakjain nem ismeri fel az *ember-
ség* arcvonásait. A hozzá külsőre leghasonlatosabb másik, szomszédja, ba-
rátai válnak számára idegenné. Az emberi lényeg megismerhetőségének
távolsága kontrasztban áll az egyes ember közelségével, az előbbi a meg-
ismerés számára nehezen hozzáférhető, mert természete által túl messzire
tétéleződik, utóbbi viszont éppen a túlzott közelsége révén válik a megis-
merő számára kétségessé.

22 Hans Blumenberg hívja fel a figyelmet arra, hogy Platón történetének kimenetele nyi-
tott, ugyanakkor kétli, hogy a halált tekinthetnénk a történet biztos lezárásának. Elemzé-
sében rámutat arra is, hogy éppen a halál elkerülése végett Thalész a későbbi változatok-
ban gödörbe, nem pedig kútba esik bele. Vö.: Blumenberg, Hans: *Der Sturz des Protophiloso-
phen*, in: *Das Komische*, Wilhelm Fink Verlag, München, 1976. 15-16 o.

Szókratész a filozófusokról való fejtegetéseit egy Thalész anekdotával példázza, ugyanakkor amikor tanulságot told utána, majd kifejti, hogy miben is látja a hasonlóságot az anekdota Thalésza és a filozófusok között, akkor nem a hét bölcs figurájának leírását árnyalja, hanem saját tanításait látszik elmondani. Ennek ellenére Diogenész Laertiosz könyvében fennmaradt, – valószínűleg megkonstruált – Thalész mondások némelyike szorosán kötődhet a filozófus szókratészi típusának leírásához. Úgy mint például: „Thalész azt mondta, hogy a halál semmiben sem különbözik az élettől. Akkor miért nem halsz meg? – kérdezte valaki. Azt felelte: »Mert nem különbözik (az élettől).« (...) Mi nehéz? Azt válaszolta: »Önmagamat megismerni.« (...) Thalészé a mondás: *Ismerd meg magad!* Ezt Antiszthenész a *Diadokha*iban Phémonoésznek tulajdonítja, és Hilón is kisajátította.”²³ Az első Thalész bölcselet állítása szerint nincs különbség élet és halál között, a kettő ugyanolyan. A kérdező ekkor arra kérdez rá, ha ennek tudatában vagy, akkor miért választod az életet és miért nem inkább a halált? A kérdező más perspektívából kérdez, élet és halál közti különbséget feltételez, s azt gondolja, hogy az elhangzott tételben az élet le- és a halál felértékelése történik meg. Thalész épp erre figyelmezteti akkor, amikor az addig kijelentettet használja ezen kijelentés alátámasztására. Bizonyítása tétele tautológiáján alapszik. Az elhangzott kérdés ugyanis csak akkor lehet kérdés, ha a kérdező fenntartja azt az értékkülönbséget élet és halál között, amelyet Thalész állításában felszámolt. Mert ha az élet ugyanolyan mint a halál és fordítva, akkor nincs miért dönteni az egyik mellett vagy ellen. Ha egyik jobb lenne mint a másik, akkor megfontolandó lenne a választás, de mivel ugyanolyanok, ezért nincs miért választanunk. Tudását nem követi cselekedet, az ismeretet választás. Thalész önisméltése mindemellett megmosolyogtatja az olvasót, mert tételében szemrebbenés nélkül egy oppozíciót szüntet meg úgy, hogy annak cselekedeteire nézvést bármilyen kihatása is lenne. Meghalhatna, de minek. Attitűdje egyszerre provokatív és elutasító. Mivel saját perspektívájából egy pillanatra sem enged, a feltett kérdés számára értelmetlen. Válaszával, amiben pozitívan nyilatkozik a halálról, mégis negatív, hiszen tudása megszerzése után is életben marad. Kicsit távolra jutottunk,

23 Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I-V. könyv, ford. Rokay Zoltán, id. kiad. 42. és 43. o.

vagy mégsem? Az élet és halál egyenértékűvé tételekor mind a halál, mind pedig az élet könnyedségre tett szert. Nincs mitől félni, nincs félni valónk a haláltól az életben (és fordítva). Ha a halál olyan mint az élet, vajon lehet-e az egyik a másik kezdete vagy vége. Egybe eshet-e az élet vége a halál kezdetével? Van egyáltalán értelme a kettő megkülönböztetésének? Thalész nem fél a haláltól, így nem félhet meghalni sem. *Anaximenész Pythagorásznak* írott levelében arról számol be, hogy Thalész idős korában egy balesetben halt meg:

Szokása szerint éjszaka kiment szolgájával háza pitvarából, hogy az udvarról szemlélje a csillagokat. Szem elől veszítve, hol van, amíg szemlélődött, megcsúszott és egy szakadékba esett. Ily módon kellett befejeznie a milétosziak csillagvizsgálójának. Mi pedig, az ő tanítványai, őrizzük az ő emlékét gyermekeinek, valamint tanítványainak is. Ügyeljünk az ő szavára. Valóban minden beszédnek Thalésszal kell kezdődnie.²⁴

A történet ismerős, s nem ez az egyetlen variáció Diogenész Laertiosznál – az Anaximenészt megelőző Thalész fejezetben a következő formában olvasható:

Beszélik, hogy amikor egy öregasszony kivezette a házból, hogy a csillagokat vizsgálja, beleesett egy gödörbe. Amíg segítségért kiáltott, az öregasszony ezt mondta: – Ó Thalész! Nem vagy képes meglátni azt, ami a lábad előtt van, hogyan fogod megismerni, ami az égen van?²⁵

A két változat sokban különbözik egymástól. Az első esetben az idős Thalész éjszaka elhagyja házát, s csillagvizsgálás közben szakadékba hullva életét veszti. A történetből hiányzik a gúnyolódó járókelő/szolgálónő, benne egy véletlen balesetről, nem pedig egy gúnyolódásra méltó esetről szerzünk tudomást. Blumenberg szerint a "vak" Thalész halálát követhetjük nyomon, aki ekkorra már egy szolga vezetésére szorul. A bölcs teóriájának jelenségeit öregkorára már nem képes megfelelő módon szemlélni, azok megismerésének vakfoltjait képezik. Az öreg, "vak" bölcs szemét végül halála nyithatja fel újra. Diogenész Laertiosz ezért epigrammájában mond köszönetet Zeusznak, aki Thalészt halálakor kö-

²⁴ Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I-V. könyv, ford. Rokay Zoltán, id. kiad. 82. o.

²⁵ ld. mű 41. o.

zelebb vitte magához, mert utóbbi öregségére már nem láthatta a földről csillagait. Blumenberg értelmezése mögött az a feltételezés bújik meg, hogy Thalész "öregsége" a látás fizikális regresszióját jelzi, amelyet erősít a házából kikísérő szolga, illetve az éjszaka napszakának választása is.²⁶ Ha azonban mindez feltételezhető Diogenész Laertiosz története kapcsán, akkor ez esetben nem a teória és a praxisz közti átjárhatatlanság okozza szakadékba esését és halálát, hanem az előbb felsorolt tényezők.²⁷ Blumenberg ott megállapodik, hogy ez az anekdota-változat másképp tekint Thalészra, és halálát ezúttal nem a teória és praxisz közti összeegyeztetlenség váltja ki. De arról megfélekedezik, hogy valószínűleg ebben a szövegváltozatban a csillagászatot sem mint puszta teóriát, hanem a tájékozódást elősegítő eszközként szorosan a praxiszhoz kötődő tudományt kell figyelembe vennünk.²⁸ Ekkor az, hogy Thalész szem elől veszi, hogy hol van, azt jelentené, hogy a csillagokat mint tájékozódási pontokat téveszti el, amelyek eddig irányították földi útjain. A történet a csillagász azon aspektusát emelné ki, aki mesterségével elősegítette a földi utak feltérképezését, úgy, mint ahogy tette azt Thalész akkor, amikor a fóníciainak a Kismedve csillagképét jelölte ki tájékozódási pontként hajóútjaikhoz.²⁹ A csillagászat nem elvont égi jelenségek működésének, megfigyelésének tudományaként jelenik meg, hanem mint amely lehetővé tette a földön és a vízen való jobb és biztonságosabb tájékozódást. Idős korára ez

26 Platón *Phaidón* című dialógusában Szókratész megemlíti, hogy az égitestek (ez esetben napfogyatkozás) vizsgálata ronthatja a látást: „Tehát úgy láttam ezek után – mondta –, miután a létezők vizsgálatát abbahagytam, hogy óvakodnom kell, nehogy úgy járjak, mint akik a fogyatkozó napot nézik és vizsgálják; mert egyesek tönkreteszik a szemüket, ha nem vízben vagy más effélén át nézik a képmását.” In: Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (99d-99e) in: *Platón összes művei*, I. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 1090-1091. o.

27 Vö.: Blumenberg, Hans: *Der Sturz des Protophilosophen*, in: Id. kiad. 37-38. o. és Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I-V. könyv, ford. Rokay Zoltán, id. kiad. 43. o.

28 Blumenberg Thalész kapcsán mintha eleve megfélekedne a csillagászat janus-arcúságáról: már a Thalész alakja köré szerveződött emlékek is kiemelik a csillagászat mind praktikus, mind pedig teoretikus hozományait, így magának a csillagásznak kettős jelentőségét is.

29 Vö. Kirk, G. S.; Raven, J. E.; Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, ford. Csiszter Kálmán és Steiger Kornél, id. kiad. 135-136. o.

a tudás, illetve az ehhez kötődő szemlélet bizonytalanná válása imbo-lyogtatja meg a sétálót, s ennek pillanatnyi hiánya, feledése hozza el szá-mára a halált. Thalész, aki felfedezéseivel segítette az emberek tájékozó-dását, idős korára meginog földi útján, s mivel szolgálja magára hagyta bolyongásaiban, szeme pedig megcsalta, nincs vigyázója éjszakai útján. Halálát részvét s nem gúny követi figyelemmel, sőt Anaximenész és Py-thagorász apokrif leveleiből tudjuk, hogy személye tudásával, cselekedeteivel és halálával együtt lesz érdemes a megemlékezésre.

Mint azt már fentebb megjegyeztük, Kirk, Raven és Schofield kö-zös könyvükben kiemelték, hogy a szórakozott tudós/bölcs típusára nem éppen Thalész a legalkalmasabb választás. Platón *Theaitétosza* mégis ben-ne látja a nevetséges filozófus prototípusát. Szókratész anekdotája alapján Thalész a nevetséges filozófus prototípusának tekinthető, aki megismeré-sének tárgyát a polisz perspektívájából nézve téves távlatokban kereste, megszerzett ismeretei ezért bizonytalannak, az állam és az állampolgár számára haszontalannak bizonyultak. Hans Blumenberg igen jellemző-nek találja, hogy Arisztotelész a *Politikában* a természettudós védelmében és a platóni dialógussal szemben egy ellenanekdotát ír le, amelyben Tha-lész éppen bölcsessége és csillagászati megfigyelései révén gazdagszik meg. A csillagász számításai birtokában előre lát egy olajtermésben gaz-dag esztendőt, kibérli mind a milétozi, mind a khioszi olajsajtolókat, amelyeket aztán az olajsajtolás idejének beköszöntekor tetszőleges áron bérbe ad. Gazdasági csele révén hamar nagy vagyonra tesz szert, így bi-zonyítva bölcsességének hasznosságát. Thalész ezzel a cselekedetével de-monstrálja, hogy ha életének célja a gazdagság elérése lenne, akkor böl-csességénél fogva illetén vágya hamar teljesülhetne. Bölcsességétől azon-ban távol áll a vagyon utáni sóvárgás.³⁰ Blumenberg szerint ezek után nem csoda, ha Diogenész Laertiosz azt is megemlíti, hogy Thalész politi-kai tanácsokkal is szolgált a milétoziaknak, illetve jelzi Cicero *Államának* azon szöveghelyét is, ahol a filozófus politikai tanácsokkal segíti az ál-lamférfiakat.³¹ Mindemellett érdemes kiemelni, hogy – mint azt fentebb láthattuk – Diogenész Laertiosz a Thalészról írt fejezetében említi kútba

30 Vö.: Blumenberg, Hans: *Der Sturz des Protophilosophen*, in: Id. kiad. 15. o., ill. Arisztote-lész: *Politika*, Szabó Miklós ford. alapján az eredetivel egybevetette Horváth Henrik, (1259a) Gondolat Kiadó, Budapest, 1969. 101-102. o.

esésének történetét, az arisztotelészi ellenanekdotáról azonban nem ejt egy szót sem. Platón Thalész-képe elűt a többi szöveghely által megörökített csillagász típusától. Platón Szókratész anekdotáján keresztül Thalészban olyan szophoszt lát, aki az ő filozophoszának prototípusa, s akitől nem áll távol a teória iránti "feltétlen" elkötelezettség sem. Mindezek mellett emléket állít a bölcsnek, s azzal, hogy a filozófus prototípusaként idézi meg alakját, követi az idézett levélben elhangzott utasítást is, miszerint „[v]alóban minden beszédnek Thalésszel kell kezdődnie”. A dialógus azonban nem áll meg itt.

Platón *Theaitétosz* című dialógusában, amelyben Eukleidész utólag rekonstruálta és írta le Szókratész Theaitétossal és Theodórosszal folytatott beszélgetését, Theaitétosznak és Szókratésznek állít emléket. Theaitétosznak, aki a dialógus elbeszélésének idejében vérhasban szenved, és fiatal kora ellenére nem valószínű, hogy életben marad, valamint Szókratésznek, aki ekkorra már halott. A dialógusban a rekonstruált párbeszédet egy szolga olvassa fel Eukleidésznek és barátjának, Terpszióznak. A bevezető beszélgetés, amiből tudomást szerzünk Szókratész haláláról, átírja a Thalész-anekdotát is. Mivel már tudjuk, hogy az anekdota szophosza (vagyis platóni értelemben protophilozophosza) előtt mélyülő kút Szókratész lába alatt is megnyílt, s tudjuk, hogy bele is esett, s ez az esés nemcsak sérülésekkel járt, de az életébe került, ezért feltételezhetjük, hogy Thalész neve helyettesíthető Szókratésszel. Szókratész az az "igazi filozófus", aki arra törekedett egész életében, hogy a változó dolgok helyett a változatlan létezőkön tartsa tekintetét, olyan bölcs, aki nemcsak szemét szegezte a lelkéhez leghasonlatosabbnak hitt létezőkre, de törekedett arra is, hogy még életében a leghasonlatosabbá váljék figyelve tárgyaihoz. Ki akart bújni az ember lélek-test keverékéből, s amennyire lehet, saját lelkébe beleveszni haláláig. Az eszmélet során felülemelkedett a

31Hans Blumenberg hivatkozásai magyarul itt találhatóak meg: Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I-V. könyv, ford. Rokay Zoltán id. kiad. 37-38. o., és Cicero: *Az állam*, ford. Hamza Gábor, Akadémia Kiadó, Budapest, 2007. 72-77. o. Blumenberg külső hivatkozását kiegészíthetjük még a Hérodotosztól fennmaradt szöveghelyekkel, ahol Thalész az iónoknak tanács felállítását javasolja, illetve találmányosságával Kroiszosz serege sikeresen átkel a Halüsz folyón. Vö.: Kirk, G. S.; Raven, J. E.; Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, ford. Csiszter Kálmán és Steiger Kornél, id. kiad. 127-128. o.

polisz világi perspektíváin, megpróbálta eloldozni lelkét teste súlyától. Szókratész az igazi filozófusok közé tartozott, mert a halál küszöbén ő nem az életet és a testbe zárt létezését választotta, hanem az életen túli létezés hitének adta át magát. Mivel úgy hitte, hogy a lélek halhatatlan, tehát inkább azokhoz a láthatatlan, de örök létezőkhöz hasonló, amelyeket egész életében megismerni kívánt, ezért élete a halálra való felkészülés volt, várás a látható dolgoktól való eloldozás pillanatának ünnepére. Le akarta vedleni a lelkétől oly különbözőnek vélt látható, testi ruhát, hogy aztán az előbbihez hasonló létezők közelségében "élhessen".³² Ha valamért, akkor talán ezért, vagyis Thalész Szókratészre való cserélhetőségéért hagyta nyitva Platón a mese kimenetelét, talán ezért nem jajgat senki a kútból, mint azt tette az aiszóposzi csillagjós (vagy később Diogenész Laertiosz - nem idős - Thalésza), mert Szókratész belehalt/beleszédült perspektívájának mélyébe. Szókratész halálba-menetele perspektívájának halálra-nyitottságának köszönhető, melyet Platón a *Phaidón* című dialógusában ad közre. Míg Aiszóposz fabulája és Diogenész Laertiosz általam másodszer idézett Thalész-anekdótája valójában azáltal, hogy hallatja a pórul járt csillagász jajgatását, siránkozását, elveszi a baleset végzetességének lehetőségét, és helyette lealacsonyítja a - valljuk be - szemünk elé képzelt, emelkedett arckifejezéssel, csillogó szemmel lassan lépdelő csillagász figuráját, kinevetteti ügyetlenségét, addig a platóni dialógus Thalésza, kinek neve mögött éppen a történet mesélője bújik meg, nem jajgat, nem siránkozik, eltűnik a kút mélyében. Meghal? Meghalt. S ha így történt, mint ahogy történt, akkor ki nevethet, ki nevet a végén?

Platón Thalész-történetén és Szókratész köré rendezett tanításán keresztül egyben a Szókratész alakjához tapadó nevetségességet és halálának körülményeit eleveníti fel. A *Gorgiasz* című korai dialógusban a Kalliklész által Szókratészhez intézett baráti szavak akkor még csak intés-ként hangzanak el: hagyjon fel a filozófiával, és foglalkozzon végre a korához jobban illő államügyekkel és szónoki beszédekkel, amelyek hírnévvel és megbecsüléssel kecsegtetnek, s biztonságot jelentenének a maga és barátai számára a (hamis) vádlókkal és mások rosszindulatával szemben.

32 Az itt említett kijelentéseket mint amilyen a lélek láthatatlan létezőkhöz való hasonlósága, vagy a halálon túli életbe vetett hit a következő lapokon a *Phaidón* kapcsán magyarázom.

Figyelmeztetés, hogyha megmarad nevetséges filozófus-életvitele mellett, akkor szégyen és gúny övezi majd személyét, és veszélyt hoz saját fejére.³³ Platón egy másik dialógusában, *Szókratész védőbeszédében* magunk is olvasóivá válunk egy olyan procedúrának, ahol Szókratész azáltal, hogy filozófusként továbbra is megmarad választott perspektívájában, amelyben más a törvény, más az igazság, a jogos és jogtalan cselekedet, mint a polis törvénykönyvében és bíróságainak termében, bűnősként elítélik, s halálbüntetést rónak ki rá. Szókratész a halált választja az élet helyett, a halált, amelyben hiszi, hogy közelebb kerülhet mindahhoz, amihez egész életében lelke törekedett. Talán Thalész szakadékba esése annyiban különbözik ettől, hogy neki nincs választása, legalábbis a baleset pillanatában, mint ahogy Szókratésznek a bírák előtt lehetett. De mindketten egy eredendőbb választás, az emelkedettebb, örök s változatlan valóság csillogatát követve érnek az élet küszöbére. A Diogenész Laertiosz által Thalésznek tulajdonított tétel alapján, amely szerint nincs különbség élet és halál között, feltételezhetjük, hogy a bölcs halála nem mélységesen tragikus, úgy, mint ahogy Platón *Phaidón* című dialógusát olvasva Szókratész halála sem egyértelműen az. Halálukon senki sem nevet, csak az válik a kútba eséskor nevetségessé, aki túléli azt. A nevetséges alakjukhoz életükben kötődik, s a halál pillanatában életükkel együtt tűnik el.

A *Theaitétosz* című dialógusban szereplő elmélkedés az igazi filozófus természetéről szorosán kapcsolódik Platón egy másik dialógusához, a *Phaidón*hoz, az előbbi anekdotát követő részei ugyanis megegyeznek a halálra váró Szókratész és tanítványai között lezajlott utolsó beszélgetés főbb tételeivel, úgy mint a lélek halhatatlansága vagy a testnek a börtönhöz való hasonlatossága, a valós létezők halálban való közelebbi megtapasztalása stb. Platón *Phaidón* című dialógusában Phaidónt Ekhekratész megkéri, hogy számoljon be Szókratész utolsó napjáról, s amikor Phaidón barátja kérését készségesen teljesíti, megtudjuk, hogy Szókratészen nem rögtön hajtották végre az ítéletet, hanem csak napokkal később. A tárgyalás előtti napon ugyanis az athéniak hajót szenteltek és indítottak útnak Déloszba, ezzel áldozva Apollón előtt, és amíg az vissza nem tér, nem végezhetnek ki senkit a városban. Így Szókratész, hogy egy korábbi álomlátásnak teljes mértékben eleget tegyen – „folytass múzsai tevékeny-

33 Vö. *Gorgiasz*, ford. Péterfy Jenő, (486b-486d) in: Id. kiad. 562. o.

séget, és azon munkálkodj”³⁴ -, ezekben a napokban Apollón tiszteletére könyörgést ír, és megverseli Aiszóposz meséit.³⁵ Szókratész ezáltal a filozófia mellett a másik múzsai tevékenységre, a költészetre is időt szán életéből, ami után megnyugodva várja halálát. Euénosznak, aki Szókratész ilyen cselekedeteinek okait firtatja, a következőket üzeni: „éljen boldogul, és ha eléggé okos, mielőbb követ engem.”³⁶ A filozófus tanítványai értetlenkedve állnak Szókratész kívánsága előtt, hiszen ezzel nemcsak boldog életet, de mielőbbi halált kíván Euénosznak. Ezt az értetlenséget próbálják feloldani Szókratész szavai, amikor azok a halálról mint a filozófus igazi életcéljáról beszélnek. „Mert úgy látom, a többiek nem veszik észre, hogy azok, akik helyes módon foglalkoznak a filozófiával, nem készülnek semmi másra, csupán arra, hogy meghalnak és halottak lesznek.”³⁷ Szókratész még nem éri el célját, mert Szimmiasz nevetve fogadja a mondottakat, mert szerinte ez úgy hangzik, mintha mestere éppen a filozófusok ellen beszélne, s úgy, mint aki a nép egy részéhez hasonlóan, a halálukat kívánná. Szimmiasz reakciója hasonló a Thalészt kérdező értetlenségéhez, ekkor még nem tudja, hogy Szókratész másképp gondolkodik a halálról, mint ahogy azt ő feltételezi. Szókratész azonban az ítélet végrehajtása előtt kifejti thanatológiai nézeteit, amelyek a lélek halál utáni létezésével számolnak. Számára a halál nem valami rossz, ami megeshet az emberrel, hanem a meghalás pillanatától kezdve a jó emberek számára mindenképp valami jónak a fennállása az elkövetkezendő újjászületés pillanatáig. A halál az élő és a halott dolgok világa közti határvonal, előbbi az ember test-lélek keverékének tere, utóbbi legjobb esetben a lélek testtől való teljes eloldozásának, megtisztulásának tiszta állapota.³⁸ A filozófus életcélja, hogy még a földön elérje a lehető „legtetletlenebb” állapotot, vagyis a lelket saját maga és a hozzá hasonló láthatatlan, változatlan

34 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (60e) in: Id. kiad. 1027. o.

35 Vö. Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (57a -61b) in: Id. kiad. 1021-1027. o.

36 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (61b-61c) in: Id. kiad. 1027-1028. o.

37 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (64a) in: Id. kiad. 1032. o.

38 Az ember életében a test-lélek dualitásba való bezártságára utaló szöveghelyek például: Platón *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (65b, 66abcd, 67a, 79c, 82e-83e, 106e) in: Id. kiad. 1034-1037. o., 1059. o., 1064-1066. o., 1103. o. A lélek halál során bekövetkező megtisztulásának, tisztaságának szöveghelyei például: Platón, *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (65c, 66a, 66d, 67a, 67d, 68ab) in: Id. kiad. 1034-1037. o.

és örökkévaló létezők közelségében tudja, míg a testétől s a hozzá hasonló látható, örökkön változó és halandó dolgoktól eltávolodjon.³⁹ „Mert ha nem a tiszta érintkezik a tisztával, az nem a természet rendje szerint való.”⁴⁰ S ez érvényes nemcsak a fogalmakra, de a dolgokra is, az ellentétes fogalmak és az ellentétes dolgok ugyanis kioltják egymást, vagy kitérnek ellentétük közeledése elől.⁴¹ Az ember teste és lelke ilyen ellentétként feszülnek egymásnak az életben, s ettől szabadulhatnak meg a halál pillanatában. „Amikor tehát közeledik az emberhez a halál, akkor ami halandó benne, az, úgy látszik, meghal, ami pedig halhatatlan, az épen és elenyészhetetlenül vonul vissza és távozik, kitérve a halál útjából.”⁴² A lelkét a láthatatlan dolgok világa fogadja be („Hádészhoz ... a valóban »lát-hatatlanhoz«” költözik⁴³), egy olyan tér, amelyben az emberi lélekhez leg-hasonlatosabb létezők laknak. Szókratész számára a halál olyan küszöbnek bizonyul, amelyen átlépve az ember megszabadul halandó részeitől, maga mögött hagy a lelkén kívül mindent, s ezáltal egy új, fenségesebb létezés formáját ölti magára. Számára a halál az élet vége, de egy halál utáni létezés kezdete is egyben, küszöb, amelyet át kell lépnie ahhoz, hogy felemelkedhessen. Szókratész nem fél a haláltól, derűvel fogadja a bürökpoharat, amely eszköz az egyik létezésből a másikba való átköltözéshez, s amely számára semmiképp sem a megsemmisülést, hanem az új kezdetét közvetíti. Amikor kiissza a mérget, tanítványai sírva fakadnak, van, aki jajgatásba kezd, mire Szókratész inti őket, hogy embereljék meg magukat.⁴⁴ Szókratész megválnak a testétől, a bürök lenről fölfelé kioltja

39 „Nézd hát, Kebészem – szolt –, vajon azt a következtetést vonhatjuk-e le az összes eddig mondottakból, hogy ahhoz, ami isteni és halhatatlan és gondolkodással megközelíthető és egyalakú és feloszthatatlan és mindig ugyanaz és ugyanolyan, hasonlít legjobban a lélek, ahhoz pedig, ami emberi és halandó és sokoldalú és gondolattal meg nem közelíthető és felbomló és soha nem egyforma, hasonlít a legjobban a test? Tudunk-e ezek ellen másvalamit felhozni, kedves Kebészem, ami arra mutat, hogy nem így van? / – Nem tudunk.” Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (80b) in: Id. kiad. 1060. o.

40 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (67a) in: Id. kiad. 1037. o.

41 Vö. Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (104c) in: Id. kiad. 1098. o.

42 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (106e) in: Id. kiad. 1103. o.

43 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (80d) in: Id. kiad. 1061. o a jegyzetekben a következő áll: „-- a név a legelfogadottabb etimológia szerint *a-idész* (láthatatlan).” in: Uo. 1154. o.

44 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (1117b-1118e) in: Id. kiad. 1117-1118. o.

teste melegét, s megfosztja elevenségétől, mozgékonyásától. Utolsó szavai: - Kritón - szólt -, egy kakással tartozunk Aszklépiosznak;⁴⁵ adjátok meg, és el ne mulasszátok.⁴⁶

Véjjáték

Dolgozatunk elején abból indultunk ki, hogy Szókratész a szórakozott professzor, a bolond tudós típusának előképe, majd Aiszóposz fabuláján és Platón és Diogenész Laertiosz Thalész-anekdotáján keresztül megvizsgáltuk, hogy a nevetséges csillagász esete mennyiben alapozta meg eme Szókratész-kép kialakulását. Thalész csak abban az esetben vált nevetségessé, amikor túlélte a kútba esést, amint belehalt figyelmetlenségébe, alakját utolsó útján már nem gúny, hanem részvét kísérte. A Platón *Theaitétosz*-ban Szókratészen keresztül elmondott Thalész-történetből azonban hiányzott az esés kimenetelére tett utalás. Az elbeszélő szerepeltette a gúnyolódó alakját, és nevetségesnek ítélte a baleset elszenvédőjét. Ezt a komikumot mindemellett a filozófushoz illőnek vélte. A filozófus az életben való járatlanságában vált a nép számára nevetségessé, kigúnyolhatóvá, míg a nép a filozófus perspektívájából tűnt kinevethetőnek.⁴⁷ A Szókratész által elbeszélte anekdota Thalész figurája a dialógus kerettörténete alapján felcserélhetővé tette a kútba eső bölcs alakját éppen magával az elbeszélővel, Szókratésszel, a filozófussal. Utóbbi említést tett arról is, hogy a filozófusok bármikor kútba eshetnek. Tehát Szókratész hallgatása a kútba esés kimenetelét illetően jelezheti az esés végzetességét, ezáltal számolhat azzal, hogy a filozófus halála pillanatában egyesek számára nevetséges. Habár a szöveg elhallgatja a halált, mégis tudjuk, hogy a filozófus halála nevetség tárgya lehet, de szigorúan csak a nép perspektívájából. Mindazonáltal Szókratész oldalán több dialógusban is megjelenik a halál felett érzett öröm, - a későbbi szókratészi derű. A filozófus perspektívájából a halál ugyanis egy olyan küszöb, amely mögött a boldogabb és

45 „[G]yógyuláskor áldoztak kakast a gyógyítás istenének. Szókratész saját halálát az életből való kigyógyulásnak tekintette” - áll a jegyzetekben. Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, in: Id. kiad. 1155. o.

46 Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, (118a) in: Id. kiad. 1118. o.

47 Vö. Platón: *Theaitétosz* (174b-175b és 175c-176a), ford. Kárpáthy Csilla, in: Id. kiad. 974-976. o.

igazabb létezés otthona nyílhat meg. A bürökpohár átvételekor Szókratész arcán mosoly fut végig. Ő tudni véli, hogy jó helyre megy, s átlépve a halált mint küszöböt, felülemelkedik addigi valóján. Ha elfogadjuk tehát, hogy a platóni dialógusban elbeszélte anekdota Thalésza felcserélhető Szókratésszel, akkor számot kell vetnünk ennek következményeivel is. Mert ebben a változatban nem válik külön a Diogenész Laertiosznál külön kezelt két vég: itt bármi megtörténhet. A platóni változatban az esés végződhet túléléssel, de halállal is, s mindkettő lehet nevetséges. Nevetséges annyiban, amennyiben a nevető nevetése kárörömmel keveredik, s azon tudás hiányában, amit a halni készülő filozófus az előtte állóról tud, csak annyit lát, hogy valaki, talán egy bolond bölcs épp most választja szabad akaratából halálát. Az is megeshet, hogy semmilyen szabad akaratot nem lát a bölcs cselekedetében, csak egy szónoki beszédekben járatan öreget, aki ahelyett, hogy védené magát, éppen hogy a bírákat vádolja vétség elkövetésével.

Thalész és Szókratész alakjai a komikum és a tragikum jeleit viselik arcukon, az, hogy melyiket látjuk meg éppen, a néző tekintetétől, látásának irányultságától függ. A nevetés azonban nem csak a gúnyjal és kárörömmel karöltött kacaj formáját öltheti, de lehet pusztán az öröm, a megkönnyebbültség, a derű jele is. Ha elhisszük, hogy léteztek a szöveg hagyomány olyan Thalész és Szókratész figurái is, akik másképp mérték a halál és élet értékét, egyikőjük számára semmiben nem különbözött az élettől, míg másuknak az életnél sokkal boldogabb létezésre nyíló átjárónak bizonyult, úgy talán hihetjük azt, hogy életük végén arcuk mellőzve a tragikumot, sőt, mosollyal költöztek odaát.

Bibliográfia

Aiszóposz meséi, ford. Sarkady János, Magyar Helikon, Budapest, 1969.

Arisztophanész: Felhők, in: *Arisztophanész vígjátékai*, ford. Arany János, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Arisztotelész: *Politika*, Szabó Miklós ford. alapján az eredetivel egybevetette Horváth Henrik, (1259a) Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.

Berger, Peter L.: *Redeeming Laughter*, Walter de Gruyter, Berlin -New York, 1997.

Bernhard, Thomas: *Der Wahrheit und dem Tod auf der Spur. Zwei Reden* (Titel der Redaktion, Redetexte anlässlich der Verleihung des Wildgans-Preises der österreichischen Industrie und des Österreichischen Staatspreises für Literatur) in: Neues Forum 173. szám, 1968.

Blumenberg, Hans: *Das Lachen der Thrakerin*, Eine Urgeschichte der Theorie, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1987.

Blumenberg, Hans: *Der Sturz des Protophilosophen*, in: *Das Komische*, Wilhelm Fink Verlag, München, 1976.

Cicero: *Az állam*, ford. Hamza Gábor, Akadémia Kiadó, Budapest 2007.

Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei tíz könyvben*, I-V. könyv, ford. Rokay Zoltán, Jel Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Kierkegaard, Søren: *Egy még élő ember írásaiból, Az irónia fogalmáról*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004.

Kirk, G. S.; Raven, J. E.; M. Schofield, M.: *A preszókratikus filozófusok*, ford. Ciszter Kálmán és Steiger Kornél, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998.

Pál Katalin, *A nevetés színre lép*, in: *Szövegek között XV*. Szeged, 2010.

Platón: *Gorgiasz*, ford. Péterfy Jenő, in: *Platón összes művei*, I. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Platón: *Phaidón*, ford. Kerényi Grácia, in: *Platón összes művei*, I. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Platón: *Szókratész védőbeszéde*, ford. Devecseri Gábor, in: *Platón összes művei*, I. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Platón: *Theaitétosz (173e-174b)*, ford. Kárpáthy Csilla, in: *Platón összes művei*, II. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Der Neue Pauly, 11. kötet, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar, 2001.